

A magyarországi parasztháborúról szóló német tudósítások kiadásai és azok nyomdászai

Az 1514. tavaszán — a törökök elleni kereszteshadjárat kapcsán — hazánkban kirobbant parasztháborúról korabeli tudósítások német nyelven több kiadásban is napvilágot láttak. Ezek többségéről mind a német, mind a magyar szakirodalom már közel két százada folyamatosan feljegyzést tett. Bibliográfiailag is többen összefoglalták az utolsó másfél évszázadban. Utoljára ez a *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV* c. kiadványban történt, méghozzá a kritikai kiadás igényességével, amely az egész szövegre kiterjedt.¹ E kötet egyik gondozója, Érszegi Géza ennek kapcsán arra bízott, hogy tegyek kísérletet az egyes kiadások nyomdászainak megállapítására a kiadványokban található nyomdai felszerelés vizsgálata alapján. Miután az első kísérleteim nem vezettek rögtön megnyugtató eredményre, elkedvetlenedtem, és abbahagytam a további próbálkozásokat.

Néhány évvel később a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban (NSZK) szinte a véletlen segített hozzá, hogy keresés nélkül ott is találjak a most tárgyalt csoportba tartozó nyomtatványokat. Közülük az egyik eddig bibliográfiailag teljességgel ismeretlen volt. Ez a körülmény azután újabb lökést adott számomra, hogy újra áttekintsem ezeket a kiadványokat, és újabb kísérletet tegyek a nyomdászok meghatározására, amelyek közül egyik sem tüntette fel magát a tudósításokon. Az alábbiakban tehát igyekszem összefoglalni az egyes kiadások bibliográfiai adatait, az ismert példányokat és a nyomdászokra vonatkozó megállapításokat.

A kiadások — egy kivételével (VII.) — mind az „Ein gross wunderzeichen” kezdetű címet viselik. Ezen belül azonban mind a helyesírásban, mind a sorok beosztásában számos eltérés ismerhető fel. A szöveg vizsgálatába — a most fellelt kiadás (V.) kivételével — nem volt szükséges belemenni, hiszen ezt a feladatot az említett *Monumenta* kötet már mintaszerűen elvégezte.

I. Ain groß wunderzaichen das do // geschehen ist durch das Creutz, das ain Car-//dinal hat außgeben inn dem gantzen // Hungarischen Lannd wider // die Turcken. // [metszet]. []³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Weller 869 — Kertbeny 93 — Ráth 64 — Ballagi 157 — Hubay 18 — Göllner 71 — IA 111 724 — Monumenta B.

Bp. AK Ráth 1949 — Bp. OSZK. Röpl. 18 — München SB H. eccl. 847e

II. Ain groß Wunderzaichen das // do geschehen ist durch das Creütz, das // ain Cardinal hat außgeben inn // dem gantzen Hungerischen // Land wid' die Turcken. // [metszet]. a⁴ = [4] fol. — 4°

¹ *Monumenta* 227. sz. 313 — 322.

Kertbeny 90—Apponyi 102—Ballagi 155—Hubay 18a—Göllner 70—IA 111 723 — Monumenta A.

Bp. AK RM. IV. 87—Bp. OSZK App. H. 102.

III. Ain groß wunderzaichen // das da geschehen ist durch das Creütz, das // ain Cardinal hat außgeben, jnn dem // ganntzen Hungerischen lannd// wider die Türcken // α Anno zc. Im xiiii. jare

[]³ = [4] fol. — 4°

Weller 870—Kertbeny 95—Ballagi 156 — Monumenta F.

München SB H. eccl. 848.

IV. Ein groß wundertzaychen das do ge//schehen ist durch das Creütz, das ain Cardinal hat außge//ben in dem gantzen Vngerischen Landt wider die Turcken. // [metszet].

A³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Weller 868—Kertbeny 92—Ballagi 159—Göllner 72 Anm. 2. — Monumenta C.

Bp. FSZEK B 0941/292 és B 0941/109 (var.) — München SB Rar. 35/1 — Nürnberg GermMus.

V. Ein groß wunder // tzeychen das do geschehen ist // durch das Creutz, das ein Cardinal hat außgeben in dem // gantzen Vngerischen Landt wider die Türcken. // [metszet].

A³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Wolfenbüttel Yv 137. 8° Helmst. (17).

VI. Ain groß wundertzaichen // das da geschehen ist durch das Creütz, das ain // Cardinal hat außgeben, in dem gantzen Hun-//gerischen lannd wider die Thürckhen. // Der Tytel der Creüzet köng // Melchior Banckwr, Ain köniß des gebenedeyten // volcks des Creützs, Aber vnnderdenig dem köniß zu Hungern, aber den Bischofen vnd grossen herrñ nit. // [metszet].

[]⁴ = [4] fol. — 4°

Weller 871—Kertbeny 94—Ballagi 158 — Monumenta G.

München SB H. eccl. 874d.

VII. Die auffrur so geschehen ist im Vn-//gerlandt, mit den Creützern, Vnnd auch darbey wie man // der Creützer Habtman hat gefangen vnnd getödt // Zeckel Jorg. // [metszet].

[]³⁺¹ = [3] fol. — 4°

Kertbeny 96—Ballagi 162 — Monumenta D.

Bp. AK RM. IV. 88 — Halle UB QK II n 4622 — Wolfenbüttel 198.13 Hist. (2).

A bibliográfiai számbavétel során több olyan további adat is merült fel, amelyekről ezen a helyen számot kell adni. Ezek közül a legrégebb Georg Wolfgang Panzertól származik, aki a régi német nyelvű nyomtatványok bibliográfiájában a következőket írta: „Ein groß wundertzaichen das do geschehen ist durch das Creutz, das ein Cardinal hat außgeben in den gantzen Vngerischen Landt wider die Türcken. Am Ende: Anno dñi. 1514. In Quart. — Ist in der Schwarzsichen Sammlung und 3 Bl. stark.”²

Sajnos, a Panzer által ismertetett példány nem volt számomra fellelhető. Georg Christoph Schwarz († 1792) altdorfi professzor kimagasló gyűjteményt hozott létre a könyvnyomtatás első századának termékeiből. A több mint 12 000 kötetet tartalmazó könyvtárát Panzer jól ismerte, és igen sokszor hivatkozott is erre, akárcsak a fenti esetben is. Schwarz könyveit előbb az altdorfi egyetem őrizte, majd az örökösök 1821-ben elárvereztették, amelyek így Angliába kerültek.³ Lord Haber, az új tulajdonos hamarosan elhunyt, az ő utódai azután 1836-ban gyűjteményét Párizsban küldték kalapács alá.⁴

² PANZER, Georg Wolfgang: *Annalen der älteren deutschen Literatur*. I. Nürnberg—Leipzig 1788. 795. sz.

³ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. 2. Aufl. III. Bd. 2. Hälfte. Wiesbaden 1957. 22, 371.

⁴ *Zentralblatt für Bibliothekswesen* 1898. 197.

Az így feltehetően szétszóródott Schwarz-féle gyűjteményből Panzer által leírt példányra nem sikerült rátalálnom, így látatlanul kellett megkísérelni az azonosítást. Nem segített sajnos ebben a Panzert követő szakirodalom, amely részben hiányosan, részben torzítva ismételte meg forrását.⁵ Összevetve Panzer idézett leírását az ismert kiadásokkal rögtön megállapítható volt, hogy a kiadvány végén álló „Anno dñi 1514.” sor egyrészt a most először ismertetett V. számú, másrészt a IV. kiadásnak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban őrzött évszámossal változata⁶ tartalmazza csak. Sajnos, a megnyugtató azonosítást komolyan akadályozza, hogy a Panzer által közölt címszöveg több helyen is eltér a két számításba vehető kiadástól.⁷ Természetesen nem zárható ki, hogy Panzer leírása nem volt tökéletes, és az egykori Schwarz-féle példány azonos valamelyik ma ismert kiadással. Ennek bizonyítása azonban példány ismerete hiányában nem volt elvégezhető.

Ugyancsak a sötétben tapogatózva kellett foglalkozni a második világháború végén elpusztult, egykori boroszlói Egyetemi Könyvtár példányával is. A német központi katalógus a következő formában őrizte meg ennek emlékét:⁸ „Außzug auß ainem brieff von Ofen, der an dem XXV tag des Monadts May in Wienn geantwurt ist, und am vierten tag Junii gen Augspurg. [2] Bl.”⁹ A szöveg és a terjedelem egyaránt azt bizonyítja, hogy ez a leírás az „Ein groß Wunderzeichen” egyik kiadásáról származik, pontosabban annak címlap nélküli példányáról. Ennek a röplapnak a szövege ugyanis pontosan így kezdődik. Hála a gondos leírásnak sikerült is azonosítani a fentiekben IV. sz. alatt leírt nyomtatvánnyal, mert az különben az összes többi ismert kiadástól legalább egy részletében eltér.¹⁰

Az azonosítást nehezítette, de mégsem lehetetlenítette némelyik bibliográfia elnagyolt, ill. hibás hivatkozása,¹¹ sőt rossz leírása.¹² Akadt arra is példa, hogy a példányok összetévesztése alapján került hibás adat a leírásba.¹³ Az irodalomban említett példányok általában reális feltétel-zés alapján azonosíthatók voltak a ma ismertek egyikével. A II. kiadás kapcsán Kertbeny által közölt bécsi példány¹⁴ került valószínűleg Apponyi Sándor közvetítésével az OSZK-ba. A IV. kiadás egyik példányát Fraknói Vilmos ismertette a Schlauch-könyvtárból, ahová a Török János könyvtárából került.¹⁵ Nyilván ez azonos azzal a kötettel, amelyet Faragó antikvárius 1936-ban adott el a Fővárosi Könyvtárnak.¹⁶ A VII. kiadás budapesti példánya nyilván Jancsó Imre bécsi könyvtárából származik, aki lehetővé tette az első tudósítást és az első szövegközlést.¹⁷

⁵ Pl. KERTBENY 91, GÖLLNER 72/1. jegyz.

⁶ Jelzete: B 0941/109.

⁷ PANZER: „wunderzaichen” – V. „wunder tzeychen” – IV. „wundertzaychen” stb.

⁸ *Gesamtkatalog der preussischen Bibliotheken. VIII.* Berlin 1935. 9578. sz.

⁹ Megismételve: IA 126 638. sz.

¹⁰ I. „25” – II. „Offen” – III. „brief” – V. „eynem” – VI. „vierden”.

¹¹ Pl. IA 111.724. sz.

¹² Pl. GÖLLNER 72.

¹³ Pl. BALLAGI (158. sz.) a VI. kiadásnál arról írt, hogy kézírással jegyezték be a müncheni unikum címlapjára a „melchior Banckwr”-ról szóló szöveget. Ez azonban ezen a kiadáson nyomtatva van, az I. kiadás müncheni példányára viszont valóban kézírással jegyezték ezt rá.

¹⁴ KERTBENY 90: *Haidinger Bibliothek. Auktionskataloge III.* Wien 1876.

¹⁵ MKsz 1877. 84.

¹⁶ Jelzete: B 0941/292.

¹⁷ *Österreichische Blätter für Literatur und Kunst.* 1844. Beiblatt 4–5. sz. 25–29, 34–36. Josef FEIL–SCHIMMER, Karl August: *Bilder aus der Heimath.* 2. Aufl. Wien 1853. 190.

A Wolfenbüttelben most napfényre került V. kiadás szövege lényegében megegyezik az IV. számúval: tartalmazza ugyanis a június 16-án kelt levelet, mint a IV. és VII., de nem található meg benne a Dózsa kivégzéséről szóló rész. Az ilyen szövegbeli összetétel eddig egyedül a IV. kiadás sajátosságának számított.

*

Rátérve a fentiekben leírt kiadások nyomdai eredetének vizsgálatára, ismételtelen le kell szögezni, hogy ezek egyike sem visel magán semmiféle erre vonatkozó közvetlen utalást (impresszum, kolofon, nyomdászjelvény stb.) sem. A hét kiadás közül — egy (III.) kivételével — valamennyi visel a címlapján aránylag nagyméretű fametszetet a korabeli, német nyelvű tudósítások egyik, viszonylag jellemző sajátosságaként. Miután a fametszetek dúcát egyedileg vésik, ez a körülmény — elvben — jó lehetőséget biztosíthat az ugyanabból a műhelyből származó kiadások azonosításához. A hat metszet közül egy (VII.) a tüzes trónon ülő Dózsát ábrázolja.¹⁸ Az erről a hátborzongató jelenetről szóló beszámoló egyedül csak ebben a kiadásban olvasható.

A többi öt kiadás élén merőben más kép áll. Ez azt az eseményt illusztrálja, amely a tudósítás címében és annak első részében olvasható, amikor a keresztsek zászlójáról háromszor is leesett a reá erősített feszület. A metszeten látható alak kezében lobogó látható, rajta a Golgota-jelenet, vagyis a keresztre feszített Krisztus és mellette édesanyja, ill. tanítványa, János. Az öt kép közül kettő esetében (IV. és V.) a zászlót tartó öltözeke a korabeli német zsoldosoké. E két ábrázolás a fenti hasonlatosságokon túl sok más vonatkozásban viszont eltér egymástól. Így a már korábban ismert (IV.) képről marcona vitéz tekint le reánk, akinek törzsét páncél védi.¹⁹ Ezzel szemben az V. kiadás harcosa inkább elegáns: divatos, hasított ruhát visel széles, buggyos ujjal (I. ábra).

Merőben más alak szorítja kezében a keresztsek hatalmas lobogóját a másik három kiadás címlapján (I., II., VI.): a csuklyás, egyszerű öltözkéjú férfi nem visel se bajuszt, se szakált, mint a fentiekben leírt katonák. Az első pillanatban azonosnak tűnő három metszetről azonban hamarosan megállapítható, hogy bár igen hasonló, mégis három, egymástól eltérő metszésű dúcra készült. Már a keret mérete és annak állapota is más és más: I. 101 × 100 mm és a felső keret jobb vége hiányzik.²⁰ — II. 103 × 101 mm és a jobb kerettől kb. 2 mm távolságra másik, csaknem teljes függőleges vonal is látható.²¹ — VI. 102 × 96 mm és a keret egyenletes, ill. teljes.²²

¹⁸ Az eredetileg 123 × 96 mm méretű metszet erősen kicsinyített reprodukcióját lásd GERÉB László: *A magyar parasztháborúk irodalma*. Bp. 1950. 107.

¹⁹ A 118 × 94 mm méretű metszet kisebbített reprodukciója megtalálható: *Új Magyar Lexikon*. V. Bp. 1961. 368–369. lapok közötti tábla verzójának közepén. — *Könyvtáros* 1976. 194.

²⁰ Többször is reprodukálva az OSZK-ban őrzött példányról. Így TÓTH SZABÓ Pál: *Szatmári György primás*. Bp. 1906. 169. — MÁRKI Sándor: *Dózsa György*. Bp. 1913. 177. — TAURINUS István: *Paraszi háború*. Bp. [1946]. 39. — 2. kiad. [1972]. — GERÉB László: *A magyar parasztháborúk irodalma*. Bp. 1950. 105. — *Új Magyar Lexikon*. V. Bp. 1961. 368–369. lapok közötti tábla verzóján középen felül kisebbítve. Felirata: „Magyar parasztkuruc 1514-ben”.

²¹ Az eredetnél valamivel nagyobb reprodukciója BARTHA Gábor–FEKETE NAGY Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Bp. 1973. 6. tábla.

²² SCHOTTENLOHER, Karl: *Der Münchener Buchdrucker Hans Schobser 1500–1530*. München 1925. Taf. IX. és 48B, ahol a metszet leírása így szól: „Der Führer der »Kreuzer« mit wehender Fahne”.

Ain groß wunder

tzeychen das do geschehen ist
durch das Creutz / das ein Cardinal hat außgeben in dem
ganzem Ungerischen Landt wider die Türcken .

1. ábra

De a kereten kívül még számos, további részletben is felismerhető, hogy a három metszet eltér egymástól. Így a II. kiadásban a zászló rúdja leér a földre, míg a másik kettőnél nem. A lobogó redőzése a rúd mellett a VI. címlapon csaknem végig egyenletes, míg a másik kettőnél felül hosszabb, majd lefelé rövidül. A zászlós bal lábfeje (nekünk jobb oldalon) hol teljesen a vonalak között látható (II.), máshol „kilép” a vonalak közül (VI.), ismét máshol (I.) a lábfej alatt még egy-két vonal található. Természetesen, még hosszan lehetne sorolni a kisebb eltéréseket, de a lényeg az, hogy három, igen hasonló, mégis részleteiben egymástól biztonságosan megkülönböztethető metszetről van szó. A fentiek alapján tehát az állapítható meg, hogy a hat metszet hat különböző műhelyből származik, így sajnos nem nyújt segítséget a nyomdai azonosításhoz.²³

A hét kiadás betűtípusainak egymással történő összevetése során kiderült, hogy az egyetlen metszet nélküli kiadvány (III.) ugyanabból a műhelyből került ki, mint a VI. számú. Ezt a körülményt már Weller is megállapította, aki mindkettő előállítását a müncheni Ostendorffer & Zayssinger műhelynek

²³ Az I. kiadás metszete előfordul egy másik, hasonló jellegű kiadványon is, amely az 1515. évi francia – svájci háborúról tudósít: „Ain neüwe warhafftige gezittung der kriegß-leüff . . .” (Wolfenbüttel 139. Quodl. (9)). Sajnos, ez a kis nyomtatvány sem viseli nyomtatójának nevét.

tulajdonította.²⁴ Feltételezését mind Kertbeny,²⁵ mind Ballagi²⁶ átvette. Ezzel szemben Robert Proctor megállapította, hogy az említett müncheni udvari festő, ill. aranyműves neve csupán két olyan nyomtatványban olvasható, amelyet a Schobser-féle műhelyben állítottak elő.²⁷ Karl Schottenloher, aki összeállította e nyomda termékeinek jegyzékét, már pontosan beleillesztette ezek sorába e két kiadást is.²⁸ Hans Schobser készletéből a 3. számú típusal szedték a szöveget, míg a kiemelés a 6. számúval történt.²⁹

A IV. kiadással kapcsolatban is állást foglalt Weller: szerinte ennek nyomdá-sza a nürnbergi Jobst Gutknecht volt.³⁰ Véleményét Fraknói Vilmos is osztot-ta.³¹ Josef Benzing azonban ezt határozottan tagadta; szerinte a nyomdász nem Gutknecht, hanem az ugyancsak nürnbergi Georg Stuchs volt.³² A betű-típusok is megerősítik természetesen Benzing állítását: a szövegtípus Georg Stuchs 18., míg a kiemelő az ő 16. betűtípusa.³³ Itt csupán az a lehetőség merülhet fel, hogy talán nem Georg, hanem a fia, Johann Stuchs műhelyében állították elő a IV. kiadást, hiszen ő is ugyanazt a nyomdai felszerelést használ-ta 1509-től már, amellyel apja 1520-ig dolgozott. A fiú szerényebb készletében a szövegtípus az 1., a kiemelő a 2. volt.³⁴ A 16. század tízes éveiben az apa már inkább csak liturgikus kiadványok előállításával foglalkozott, amíg a fiú jóval szélesebb körbe tartozó nyomtatványokat állított elő. Ismeretes is tőle hasonló jellegű kiadvány 1513-ból, amelyben pontosan az említett típusok láthatók.³⁵

Az időrendben utolsó, már a Dózsa kivégzéséről szóló híradást is tartalmazó kiadás nyomtatásával kapcsolatban korabeli levéltári forrás is áll rendelkezés-re.³⁶ Eszerint Hieronymus Hölzel nürnbergi nyomdászt a tanács megrend-szabályozta. Négy hetet kellett a toronyba zárva töltenie, mert a városi ható-ságok engedélye nélkül állította elő az „Auflauf in Ungarn” megnevezésű röpiratát. Ez aligha lehetett más, mint a „Die Auffrur . . .” kezdetű VII. sz. kiadás. Az ebben található típusok megerősítik a feltételezést: a szöveget Hölzel 4., a címsorokat pedig az ő 2. betűível szedték.³⁷ Ugyanezzel a nyomdai felszereléssel állították elő az előző évben egyik hasonló jellegű kiadványát is.³⁸ A nürnbergi tanács jegyzőkönyvének 1514. július 1-i keltezése azonban ez ügyvel kapcsolatban nem lehet jó, hiszen Dózsát csak július 15-én fogták el.³⁹

A II. kiadás mindkét ismert példányát magyarországi gyűjteményben őrzik, így a német szakirodalom nem is tett kísérletet nyomdászának megállapítására. Beható vizsgálattal — úgy tűnik — sikerült ezt a strassburgi Matthias Hupfuff személyében megtalálni. Az ő 11. típusával készült a kiemelés és a 12. sz.

²⁴ WELLER 870 — 871. sz.

²⁵ KERTBENY 94 — 95. sz.

²⁶ BALLAGI 156. és 158. sz.

²⁷ PROCTOR 139 — 140.

²⁸ SCHOTTENLOHER 48A és 48B. sz.

²⁹ PROCTOR 139.

³⁰ WELLER 868. sz.

³¹ MKsz 1877. 84.

³² *Archiv für Geschichte des Buchwesens. IV.* Frankfurt a. M. (1963) 1585 — 1586. has.

³³ PROCTOR 95.

³⁴ PROCTOR 103.

³⁵ PROCTOR 11092. sz.

³⁶ SCHWOB, Ute Monike: *Kulturelle Beziehungen zwischen Nürnberg und den Deutschen im Südosten im 14. bis 16. Jahrhundert.* München 1969. 183.

³⁷ PROCTOR 95.

³⁸ PROCTOR 11012.

³⁹ *Jahrbuch für Geschichte X.* Berlin 1974. 127.

betűivel pedig a szöveg.⁴⁰ Bár első pillanatra a strassburgi nyomdahely kissé félreesőnek tűnik az előbb említettekhez viszonyítva, Hupfuff kiadványainak jegyzéke azt mutatja, hogy ő szívesen készített ilyen jellegű tudósító rölapokat.⁴¹

Weller az I. kiadással kapcsolatban is állást foglalt a nyomdai eredetet illetően: szerinte ez a nürnbergi Weissenburger-féle műhely volt.⁴² Véleményét azután a szakirodalom sorra átvette.⁴³ Állításának ellenőrzése során kiderült, hogy Johann Weissenburger számításba vehető betűtípusai⁴⁴ több esetben is eltérést mutatnak a rölapban szereplőktől.⁴⁵ Figyelembe kell venni továbbá az a körülményt is, hogy Weissenburgertől tudósító rölap német nyelven csak 1517-ből ismeretes.⁴⁶ Ez tovább nehezítette Weller véleményének elfogadását.

A nyomdász megállapítására irányuló további fáradozások különösen nehéznek bizonyultak ennek az I. kiadásnak esetében. Mind a szövegtípus, mind a kiemelő betűk rendkívül elterjedtek voltak a 16. század elején Dél-Németországban. A több tucat lehetőség⁴⁷ közül nem is egy vehető számításba. Az Országos Széchényi Könyvtárban rendelkezésre álló összehasonlító anyag korlátozott volta csak fokozta a meghatározás bizonytalanságát. Több alternatíva közül végül is a tekintély döntött: a 16. századi németországi nyomtatványok messze kimagasló, de időközben sajnos elhunyt szakértője, Josef Benzing ugyanis — nem publikált formában — állást foglalt e kérdésben. Az ő meghatározása az augsburgi Öglin-nyomda mellett szólt. Erhard Öglin 7. típusával készült a szöveg, míg az 5. számúval történt a kiemelés.⁴⁸ Ezt megerősíteni látszik az OSZK-nak az az impresszum nélküli kiadványa, amely Proctor szerint az említett augsburgi műhelyben és az ugyancsak említett betűkkel történt.⁴⁹ További érvként még az is felhozható, hogy Öglin műhelyében ugyanezzel a felszereléssel több, hasonló jellegű kiadvány is készült 1512 és 1515 között.⁵⁰ A rölap szerinte a Budán kelt tudósítás Bécsen keresztül Augsburgba érkezett, így teljesen indokolt, hogy a szövegkritika alapján⁵¹ legkorábbiak tartható kiadások (I. és II.) közül legalább az egyiket valóban Augsburgban nyomtat-
ták.

⁴⁰ PROCTOR 29. — Ő a szövegtípus méretét 106 mm-ben jelölte meg, míg a rölapon ez 108 mm. Azonban az említett műhely egyik 1514. évi kiadványában (OSZK Ant. 582(1)) ezeknek a betűknek mérete nem 106, hanem ott is 108 mm.

⁴¹ PROCTOR 10004, 10020, 10025, 10035. sz.

⁴² WELLER 869. sz.

⁴³ KERTBENY 93 — Ballagi 157 — Hubay 18 — Göllner 71. Az OSZK 16. századi nyomtatványainak katalógusában ezt annyiban korrigálták, hogy a városnevet Landshutra módosították, ahol Weissenburger 1514-ben dolgozott.

⁴⁴ 4. és 5. sz. = PROCTOR 100.

⁴⁵ Így már a kiemelő típus egyetlen verzálisa, a szövegben pedig — többek között — a „P”, „R”, „Ű”, a kötőjel. Az összehasonlítás alapjául az OSZK Ant. 2752(10) jelzetű kötete szolgált. Az 1521-ből származó ERASMUS *Auslegung Sandt Hieronymus . . .* kiadása végén a „Getruckt zu Landshut” megjelölés biztosítja a nyomdai azonosságot, bár e kiadvány nem található Karl SCHOTTENLOHER: *Die Landshuter Buchdrucker des 16. Jahrhunderts* (Mainz 1930) c. művében.

⁴⁶ SCHOTTENLOHER, Landshut 52. sz.

⁴⁷ PROCTOR 197, 201 — 202.

⁴⁸ PROCTOR 77 — 78.

⁴⁹ OSZK Ant. 10.037 = PROCTOR 10722. sz. — Egyedül a „P” betű esetében akad gond az azonosítással, de elképzelhető, hogy ez változott az idők során.

⁵⁰ PROCTOR 10711, 10713, 10718. sz.

⁵¹ Monumenta 314.

Hátra van még a most Wolfenbüttelből előkerült kiadás nyomdászának tisztázása. Az ebben található tipográfiai anyag valamivel gazdagabb, mint a többi kiadásban: a szövegtípuson kívül nagyobb és még nagyobb kiemelő betűk, továbbá egy 18 mm méretű lombard látható abban. Ezek azonosítása egyértelműen elvégezhető: a lipcsei Martin Landsberg 1. típusával szedték a szöveget, a nagyobb a 2., a még nagyobb pedig a 7. betűtípus.⁵² A gyöngy-díszes lombard is jól ismert ebből a műhelyből: a 18/19 mm méretű, „a”-jelű sorozatba tartozik.⁵³ Landsberg korán hozzálátott a német nyelvű tudósítások megjelentetéséhez: így pl. már 1506-ban elkészítette Amerigo Vespucci beszámolójának fordítását az Újvilágról.⁵⁴

Ha végigtekintünk a fentiekben megvizsgált, hét, különböző kiadás eredetén, megállapítható, hogy ezek közül öt (I., III., IV., VI., VII.) nyomdahelye kézenfekvő: Augsburg, Nürnberg és München, vagyis mind olyan délnémetországi városok, amelyek korabeli, szoros kapcsolata hazánkkal jól ismert. A strassburgi (II.) és a lipcsei (V.) megjelentetés viszont már arra utal, hogy a magyarországi parasztháború kirobbanása nem csupán az említett vidékeken, hanem egész Németország-szerte élénk érdeklődést váltott ki.

*

Érdemes még szemügyre venni a Wolfenbüttelben most fellelt két röplap környezetét is. Mindkét példány egy-egy testes gyűjtőkötetben maradt fenn: az egyikben (198. 13 Hist) 32, a másikban (Yv 137. 8° Helmst.) pedig 67 különböző, de hasonló jellegű nyomtatvány található. E 99 kiadvány közül nem kevesebb, mint 19 esetben — azaz minden ötödiknél — már a címlapról egyértelműen leolvasható a magyar vonatkozás. Az 1514. évi magyarországi eseményekről szóló két tudósításon felüli 17 híradás közül egy 1556-ból, míg az összes többi az 1594 — 1612 közötti évekből származik, vagyis túlnyomó részben a tizenöt háború hazai eseményeivel foglalkozik. A 19 hungarika közül csupán hatból ismeretes példány Budapesten, míg két további esetben a szakirodalom e nélkül tudott létezésükről. Ez azt jelenti, hogy az így szinte véletlenül kézbevert két wolfenbütteli kötetben levő magyar vonatkozású nyomtatványok többsége eddig teljességgel ismeretlen volt. Ez a válogatás nélküli „mintavétel” egyrészt azt mutatja, hogy milyen magas, mintegy húsz százalékos, a két kötetben a magyar vonatkozású kiadványok aránya, másrészt újabb megerősítést nyert az a korábbi tapasztalat,⁵⁵ amely szerint az ilyen jellegű nyomtatványok bibliográfiai regisztrálása még igen csak a kezdeténél tart. Jogos a feltételezés, hogy egyedül a wolfenbütteli könyvtárban a hasonló jellegű és többségükben ismeretlen kiadványok százai találhatók. Mindennek illusztrálására álljon itt a most kézbe vett két kötetben található magyar vonatkozású kiadványok rövid leírása:

⁵² PROCTOR 122.

⁵³ HAEBLER, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke. I.* Halle a.S. 1905. 56. — *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des XV. Jahrhunderts.* 517. tábla.

⁵⁴ PROCTOR 11278. sz.

⁵⁵ MKSZ 1980. 79.

Wolfenbüttel Y v 137.8° Helmst

(3) Warhaftige Neue Zeitung, so sich im Königreich // Behaemb zu tragen hat, wie volgt. // Zwisschen // Georgen Poppel, // vnd Laßlaw Poppel, Gebrüder, Herrn den Lobkowitz . . . // . . . // welche baede sich für Könige haben aufwerffen // wollen, der Georg als König in Behemb Ladifla, als Kö//nig in Ungern . . . Gedruckt zu Hamburg, durch Heinrich // Binder. Im Jahr 1594.

Ø

(4) Glückliche Neue Zeitung, // Wie die mechtige Ve//stung Raab// . . . //wieder in der Christen gewalt bracht, // . . . Erstlich gedruckt zu Dreßden, durch Matthes // Stöckel, im Jahr 1598.

Kertbeny 1271.

(5) Was sich in Ober vnd Nider // Hungern // gedenckwürdiges, // alles im negsten Monat // Augusto // zugetragen. // . . . Anno M.D.XCIX.

Ø

(17) Ein groß wundertzeychen — Id. fent az V. kiadás.

(21) Zwanzig // Warhaftige vnd Beweis//liche Articul, durch welche der Italia//nische Grafe Belgiojosa, Feldobristen in Ober Hungarn, // die Stadt Caschaw, General Landstände, Heyduggen vnd Borsch-//kap zur Rebellion, auch die Niederlag// . . . //versucht hat. // . . . // Anno M.D.C.V.

Apponyi 1975.

(25) Appendix des andern Theils, // der historischen Re//lation, welche zu Leipzig im Michaelis-//Marckt Anno 1605. gedruckt worden, darinnen // vermeld wird, was sich seithe-ro weiters in Vungern zu eingang des Monats // Octobris zugetragen. // . . . // Im Jahr 1605.

Ø

(30) Vngerische // Continuation // Aus dem Christlichen // Feldlager vor Ofen, vom 17. 18. 19. 20. // Octobris 1602 . . . // Gedruckt im Jahr 1602.

Ø

Wolfenbüttel 198.13 Hist.

(2) Die Auffrur . . . — Id. fent a VII. kiadás

(10) Schmältzl, Wolfgang: Der Christlich vnd // Gewaltig Zug in das // Hungerland. // . . . M.D.LVI. // Gedruckt zu Wienn in Osterreich, durch // Raphael Hofhalter vnd // Casparn Krafft.

Kertbeny 683 — Apponyi 342 — Göllner 957.

(17) Warhaftige zeittung // Wie der gnedige Gott // wider alles verhoffen, . . . den 18. Martij Altes ca-//lenders dieses 1598. Jahrs . . . // . . . für Raab gerücket . . . // Gedruckt zu Nürnberg.

Weller Z. 850 — Kertbeny 1269 — Apponyi 636 — Ráth 63 — Hubay 416.

(19) Neue warhaftige Beschreibung türkischer, vngerischer vnd siben-//bürgischer Handlung. // . . . (1598).

Kertbeny 1278.

(20) Neue Zeytung, von jetzt // werenden Kriegswesen inn Vngern, // zwischen dem Türcken vnd // Christen verlauffen. // . . . // Erstlich gedruckt zu Wienn in Osterreich, // Bey Franciscus Kolb. // 1594.

Ø

(21) Neue Zeyttung, // Kurtzer Bericht, wie der // Türkische Synam Bassa, welcher Co-//morrn in Hungern hart belägert . . . // Erstlich gedruckt zu Augspurg, bey Georg // Kressen, in Jacober Vorstadt. [1594].

Ø

(23) Warhaftige Zeittung, vnd grosse Türkische, // auch Tattarische Niederlag. // Eygentliche Beschreibung, welchermassen der . . . // . . . Herr Sigismundus, jetzt regieren-//der Fürst in Sibenbürgen . . . // . . . im Monat Februario, diß 1595. Jars, die Türcken vnd // Tattern zwischen Temeschwar vnd Lipa angriffen . . . // Gedruckt zu Nürnberg, durch // Leonhard Heußler.

Ø

(24) Warhaftige neue Zeitung // auß dem Feldläger vor // Raab, was sich in kurtzer zeit von dem 15. Au//gusti biß auff den 17 Septembris verlauffen . . . [1594].

Ø

(25) Novigradt die groß Vestung eingenommen. // . . . // Gedruckt zu Nürnberg, bey // Leonhard Heußler. // 1594.

Kertbeny 1086 — Ballagi 877 — Hubay 342 — Göllner 1983.

(26) Fernere Zeittung auß Vngern, // . . . // Gedruckt zu Nürnberg, durch Christoff Lochner. [1593].

Weller 763—Kertbeny 1061—Apponyi 1890—Göllner 1931.

(29) Zwo warhafftige neue Zeittung. // . . . // Die ander Zeittung auß Vngern vnd Poln . . . // . . . // Getruckt zu Straßburg, durch Joachim Martin // am Kornmarck. Anno 1594.

ø

(30) Drey warhafftige neue Zeitung, // . . . // Die dritte, ist von dem Türcken, wie derselbig mit Raub // Mord vnd Brandt, in Vngern vnd Sibenbürgen eingefallen . . . // . . . // geschehen den 3. Junij Anno 1612.

ø

IRODALOM

APPONYI Sándor: *Hungarica. I, III.* München 1900, 1925.

BALLAGI Aladár: *Buda és Pest a világirodalomban.* Bp. 1925.

GÖLLNER, Carl: *Turcica. I.* Bucureşti—Berlin 1961.; *II.* Bucureşti—Baden-Baden 1968.

HUBAY Iлона: *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban.* Bp. 1948.

IA *Index Aureliensis. Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum. I* — Aureliae Aquensis 1965 —

KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok.* Bp. 1880.

Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Bp. 1979.

PROCTOR, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum. Part II.*

MDI—MDXX. Section I. Germany. London 1903.

Ráth György *régi magyar könyvtára.* Bp. 1905.

SCHOTTENLOHER, Karl: *Der Münchener Buchdrucker Hans Schobser.* München 1925.

WELLER, Emil: *Repertorium typographicum. I.* Nördlingen 1864.

Weller, Emil: *Die ersten deutschen Zeitungen.* Tübingen 1872.

BORSA, GEDEON

Die Ausgaben der deutschen Berichte über den ungarländischen Bauernkrieg und deren Drucker

Die vom ungarländischen Bauernkrieg 1514 in deutscher Sprache erschienenen Berichte haben schon eine bedeutende Fachliteratur. Der Verfasser traf in der Wolfenbütteler Herzog August Bibliothek weitere, bisher bibliographisch unbekannte Drucksachen über diese Epoche, und bei dieser Gelegenheit zusammenfasst und ergänzt er die bibliographischen Angaben der einzelnen Ausgaben, und macht einen Versuch ihre Drucker zu bestimmen. Die Drucksachen stellten ihre Druckereien nicht dar; auch die am Titelblatt stehenden Holzschnitte gaben keine Gelegenheit die Ausgaben zu identifizieren, weil die sechs Schnitte aus sechs verschiedenen Werkstätten stammten. Bei der Auseinandersetzung der Buchstabentypen des Ausgaben kann aber festgestellt werden, dass sechs von ihnen aus Augsburg, Nürnberg und München stammen, das heisst aus solchen süddeutschen Städten, die mit dem zeitgenössischen Ungarn in enger Verbindung waren. Strassburg und Leipzig als Druckorte beweisen dagegen dafür, dass der ungarländische Bauernkrieg eine breite Interesse im ganzen Deutschland erregte. Der Verfasser teilt, anschliessend an den zwei neuen, von ihm in Wolfenbüttel entdeckten Flugblätter, die kurze Beschreibung der im Sammelband dieser Flugblätter getroffenen 19 Hungarica-Drucksachen mit.